

De nieuwste en de beste tekening geacht te worden van een Raad der
Samirabiliteit op de 11. Maand, en by wilsch van de Raad der
Leden den 11. Maand 1725. *Admijnre Penning*
Johannes Keerbergen.

Johannes Keerbergen

en zijn sloopssier voor het

Linieschip Delft

KLEURONDERZOEK

door J.G. Smits

17. 11. Keerbergen en sloopssier

voor Delft in 50 Stukken

DE KLEUREN VAN JOHANNES KEERBERGEN

De bovenspiegel (ofwel het hek) van de Delft, een kleurenreconstructie

Bronnen:

Maritiem Museum 'Prins Hendrik' Rotterdam ▶ ontwerpschets voor sierwerk de Delft

Kunst op het Water - J.C.A. Schokkenbroek en C.E. Zonneville-Heyning

De Delft - J.F. Fischer Fzn

Von der Schönheit alter Schiffe - H.J. Hansen

Orgel st. Stevenskerk, Nijmegen

Wikipedia ▶ Pruisisch Blauw

Encyclopedia Britannica ▶ neoclassicism

A Pirate's vessel Bonhomme Richard - Jean Boudriot

The Seventy-Four Gun Ship - Jean Boudriot

Modèles historiques au Musée de la Marine - Jean Boudriot

Uitsnede: groot beeldwerk op hakkebord

Het rood omcirkelde object lijkt op de originele potloodschets een, deels weggekrabde, druppel rode zegellak te zijn. Hierdoor is niet zichtbaar wat zich erachter bevindt, op de plaats waar de schilden samenkomen.

Tijdgeest

De tweede helft van de 18e eeuw stond in het teken van het Neoclassicisme (1760-1840). Deze stroming kwam op na de belangrijke archeologische vondst van Herculaneum en Pompeii in 1748 die de belangstelling voor de oudheid aanwakkerde. Het was deels een reactie op de frivole Rococo stijl en de zware en "mannelijke" barok.

In het neoclassicisme wordt (net als eerder in het classicisme) de vermeende puurheid van de klassieke nagestreefd, gericht op de kunst van de oude Grieken en Romeinen. Volgens vele kunstenaars, architecten en architectuurliefhebbers was de ideale schoonheid bereikt in de klassieke oudheid. Wat zij nastreefden was zuiverheid van vorm, harmonische proporties en helder kleurgebruik. Dat uitte zich onder andere in wit-marmeren sculpturen van Griekse en Romeinse figuren en andere cultuursymbolen tegen lichtgetinte achtergronden. Verwijzingen naar tempels zoals zuilen en tympanen waren erg geliefd bij de architecten in die periode. In de scheeps-architectuur komen deze stijlvormen eveneens tot uiting.

Wat we ook zien in deze tijd is een opkomende hogere middenklasse, die zich wilde spiegelen aan de rijkdom en "bling" van de elite. Die trend leidde o.a. tot de productie van verzilverde voorwerpen. Het "marmeren" van houten en stenen voorwerpen gaat overigens al verder terug.

Eerlijk hout en steen

Onze perceptie van onbewerkt hout of steen als "eerlijke" materialen is een modern denkbeeld dat in de 18e eeuw niet gangbaar was. Alleen als een materiaal als fraai en kostbaar werd beschouwd mocht het uiterlijk herkenbaar blijven voor wat het was. Het werd dan wel hoogglanzend gepolijst, gepolitoerd of geolied.

Bak- en natuursteen en hout dat op zich niet als bijzonder of prestigieus werd aangemerkt werd behandeld met ofwel een enkel conserveringsmiddel, ofwel een middel waaraan pigment was toegevoegd. Uiteraard alleen door wie dat kon betalen. Hoe vermogender de eigenaar, hoe duurder de verf mocht zijn.

Zowel in Amsterdam als in Dordrecht doet men onderzoek naar de kleuren waarin de gevels van hun oude gebouwen destijds, en met name in de 17e eeuw, waren geschilderd. Men wil de geschiedenis van dit erfgoed recht doen, maar tegelijkertijd een kakofonie van kleuren voorkomen.

Uitsnede: wapen van de stad Delft op de hekbalk

Het rood omcirkelde deel is op de originele schets herkenbaar als een beschadiging. Mogelijk is het een verwijderde druppel rode zegellak, net als bij het grote beeldwerk op deze schets.

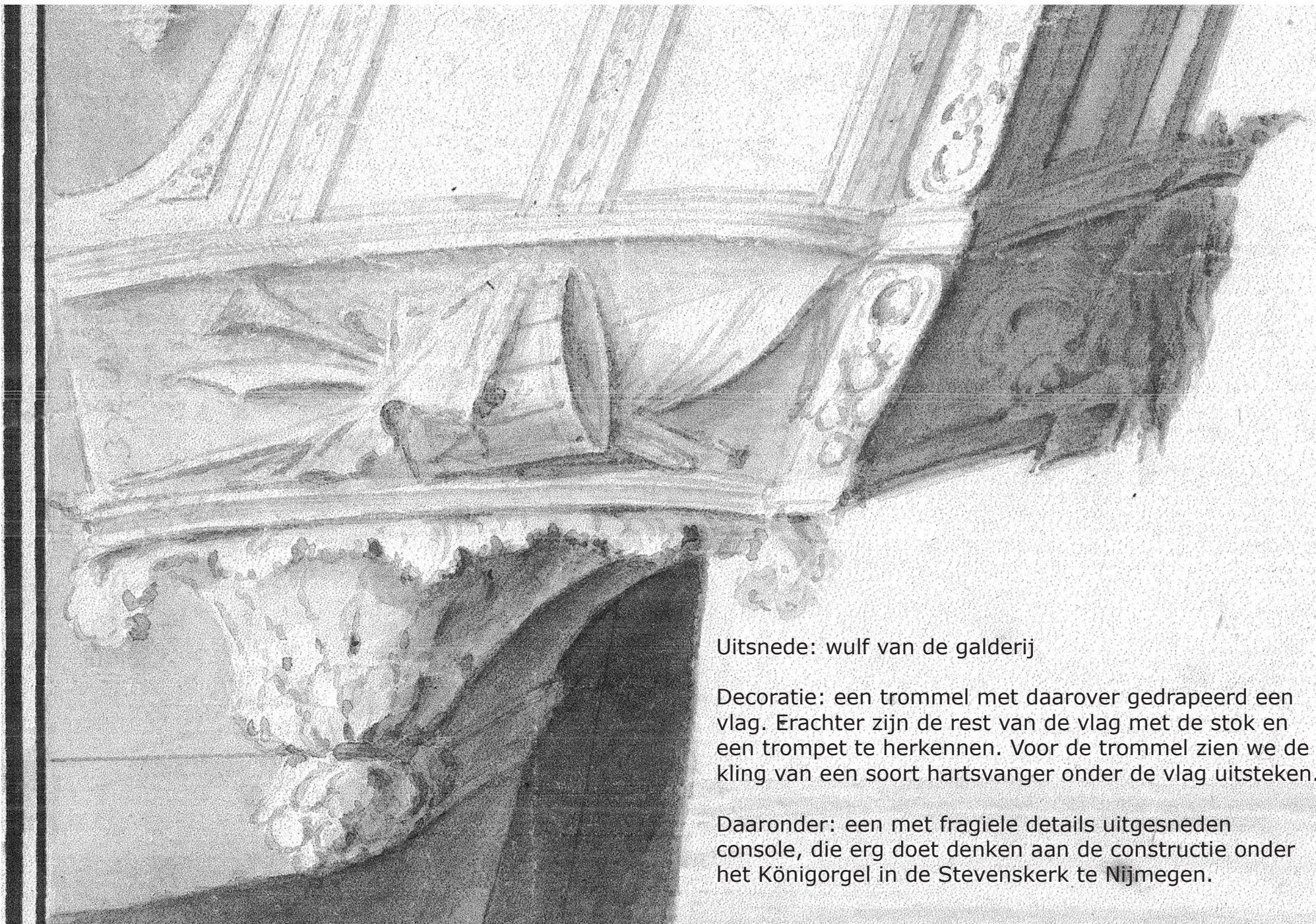

De leeuwen zijn niet heraldisch uitgebeeld, (zie inzet) maar realistisch en als echte leeuwen, net als de leeuwen die Keerbergen vervaardigde voor de Hofpoort.

Zie ter vergelijking de foto's van die beelden.

Uitsnede: wulf van de galderij

Decoratie: een trommel met daarover gedrapeerd een vlag. Erachter zijn de rest van de vlag met de stok en een trompet te herkennen. Voor de trommel zien we de kling van een soort hartsvanger onder de vlag uitsteken.

Daaronder: een met fragiele details uitgesneden console, die erg doet denken aan de constructie onder het Königorgel in de Stevenskerk te Nijmegen.

Johannes Keerbergen

Het oeuvre van Johannes Keerbergen moet aanzienlijk zijn geweest. Tijdens het bombardement op Rotterdam is het meeste ervan echter verloren gegaan. Hij maakte niet alleen beeldwerk voor de admiraliteit, maar ook voor particulieren en kerken.

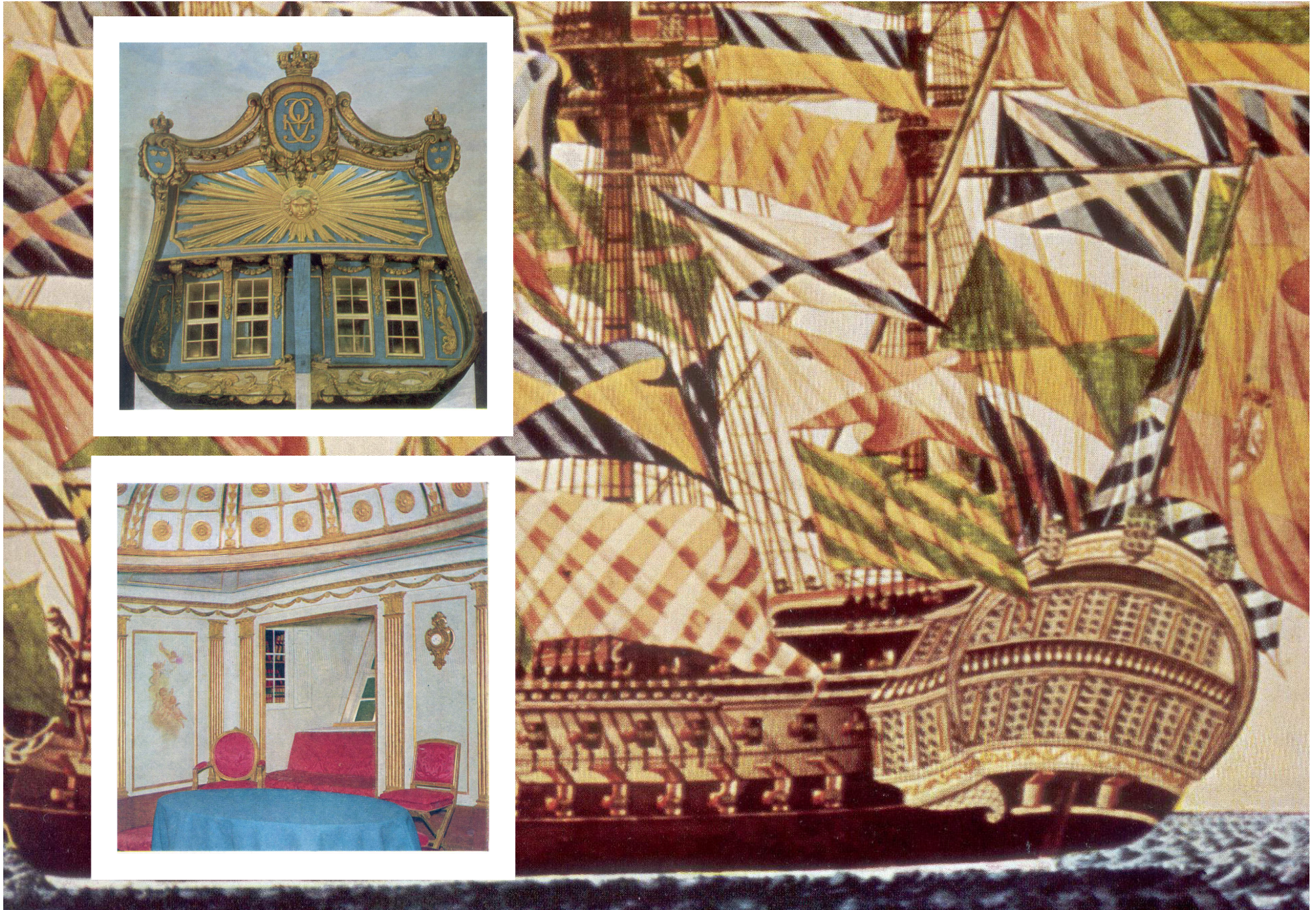
Wat er wel bewaard is gebleven zijn enkele potloodschetsen voor de Admiraliteit op de Maze, zijn 4 leeuwenbeelden voor de voormalige Hofpoort in Rotterdam, afgebeeld op de oude prentbriefkaart hiernaast, en het beeldwerk van het orgel in de Stevenskerk te Nijmegen.

Stichting DBNL zegt daarover: *Het orgel is gebouwd door Ludwig König (1774-'76, gerestaureerd 1965-'74); de classicistische kast naar plannen van Jan van der Hart is voorzien van beelden van Johan Keerbergen en ornamenten van J. Otten.*

Die orgelombouw dient ons nu, bij gebrek aan beter, tot leidraad om de kleuren van de bovenspiegel van de Delft te kunnen herleiden. Echter wel met een aantal aannames. Ten eerste gaan we ervan uit dat Keerbergen zich kon vinden in de ontwerpen en ideeën van Van der Hart en Otten. Ten tweede nemen we aan dat Keerbergen inspraak had in de kleuren van zowel het beeld-, lof- en rankwerk, alsmede de achtergrond waarop de sculpturen werden aangebracht.

Het lijkt logisch dat zulks van belang werd geacht voor het hek van de Delft, omdat kleurgebruik bepalend is voor het voorkomen van het beeldwerk als geheel. Uiteraard is dat vooralsnog een hypothese.

Kleurbepaling

In het "Cedulle Boek van Behoeftens van Scheepen van Oorlog" van de Delft zijn de scheepsvoorraden aangegeven. Er worden ook veel kleuren verf in genoemd, maar beschadigingen aan het beeldwerk werden altijd door de vaste beelsnijder(s) van de Admiraliteit uitgevoerd wanneer het schip aan de kade lag.

Die lijst helpt ons dus niet verder.

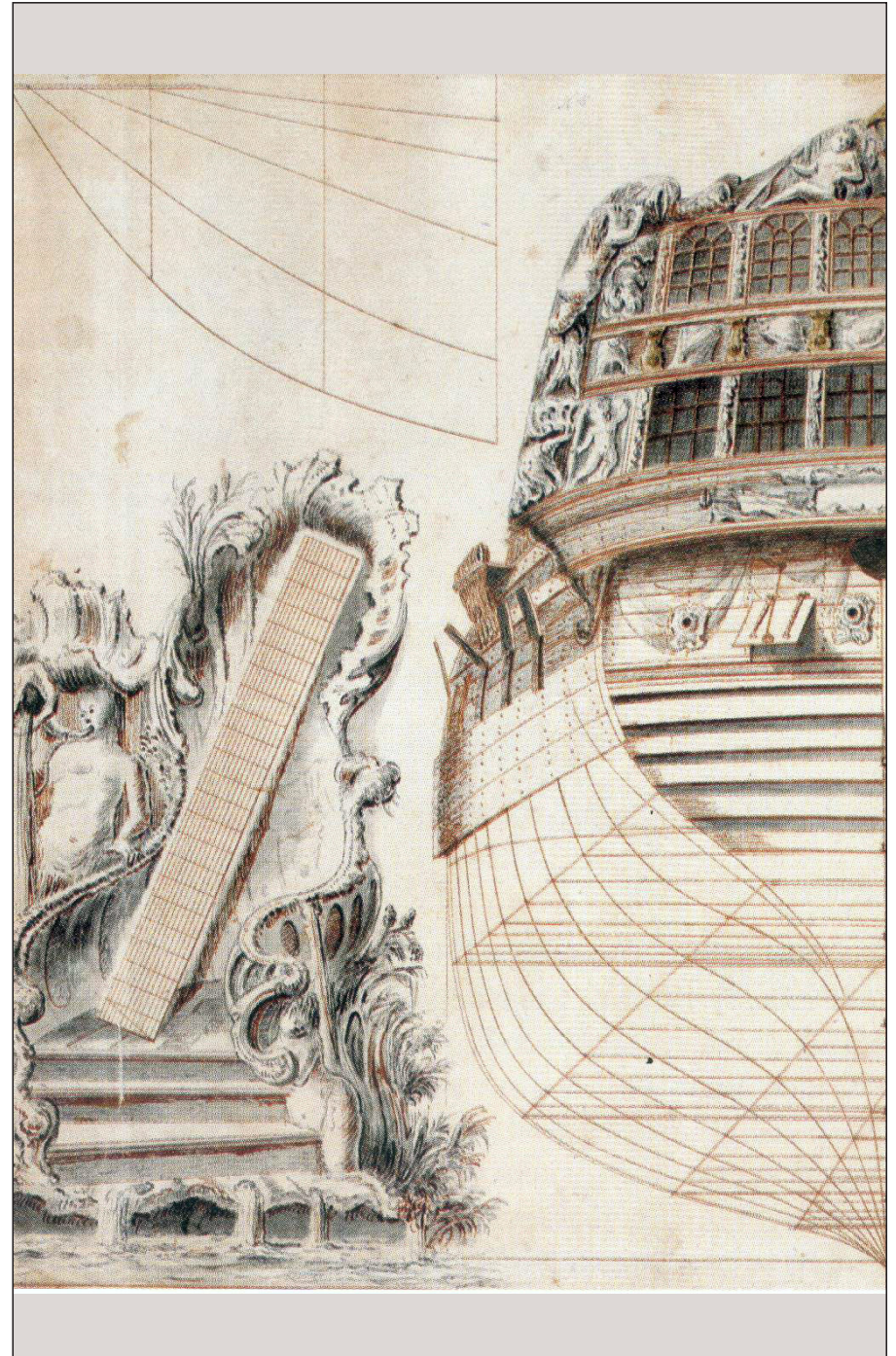
Er moet worden nagegaan wat er bekend is van het werk van de Rotterdamse beeldsnijder en steenhouwer op wiens conto het ontwerp en de uitvoering staat: Johannes Keerbergen en aanvullend het werk van zijn tijdgenoten.

Keerbergen's tijd- en stijlgenoten

Op de linkerpagina

Tweedekker 'San Eugenio' met paradevlaggen, 1775
Museo Naval Madrid

Hekaanzicht en kapiteinshut van de schoener 'Amphion', 1779
Sjöhistoriska museet Stockholm

Ontwerpschets voor een linischip van I. Vlaming

Deze twee pagina's tonen enkele door het neoclassicistische geïnspireerde interieurs, die kenmerkend worden geacht voor deze stijlperiode.

links: The Baltimore Dining Room

onder: Kleedkamer in het Gatsjinapaleis

rechts: 3x Huis Barnaart, Haarlem

uiterst rechts:

Muziekzaal in het Louvre

Muziekzaal van Marie-Antoinette, Louvre

Stevenskerk, Nijmegen
König orgel

inzet detail: eierlijst

Stevenskerk, Nijmegen

gemarmerde console met wapen en guirlandes

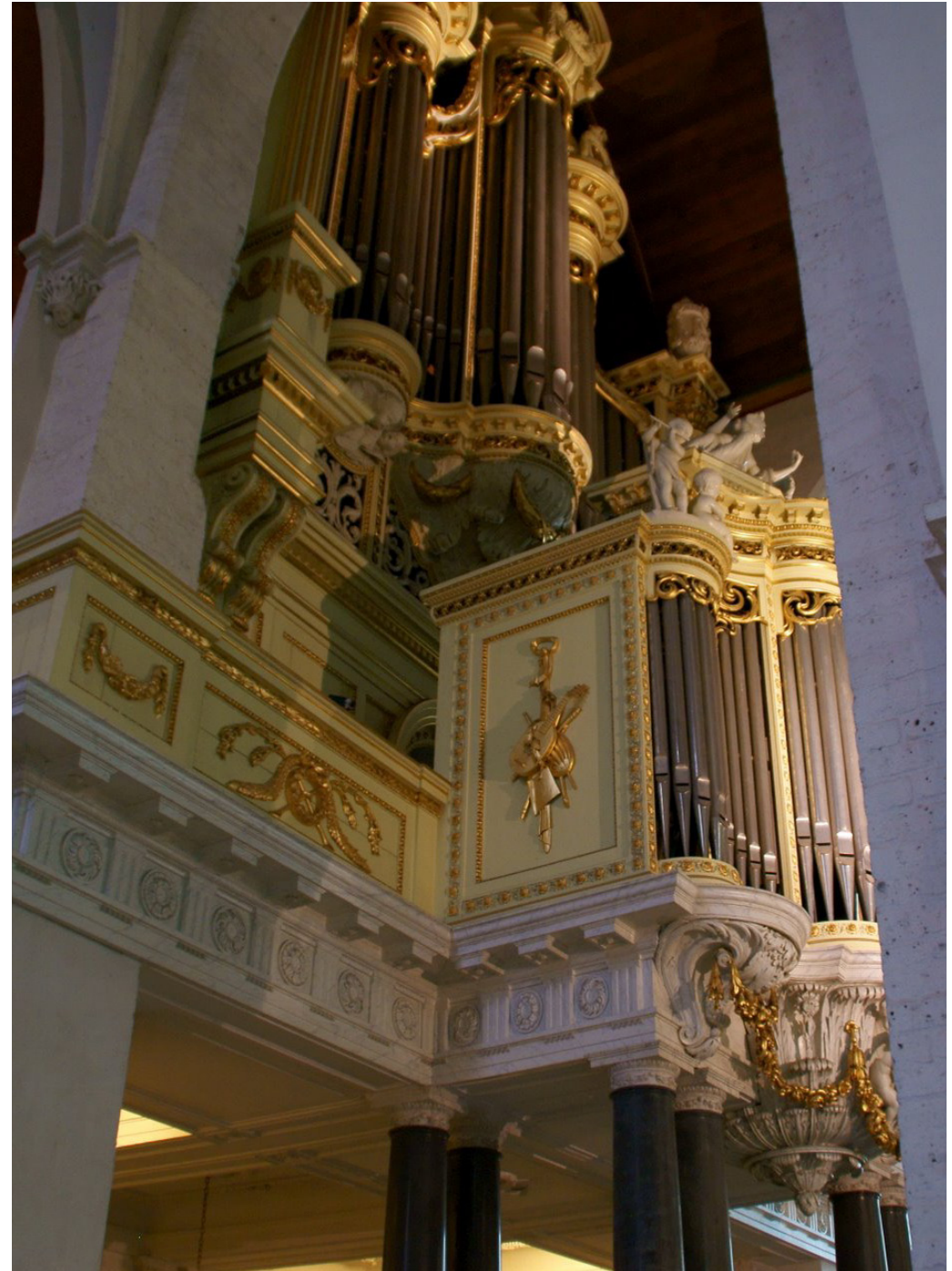
Duidelijk te zien op de foto's zijn de marmeren consoles met fijn lofwerk en de vergulde guirlandes. Ook de figuren hebben allen een marmeren voorkomen.

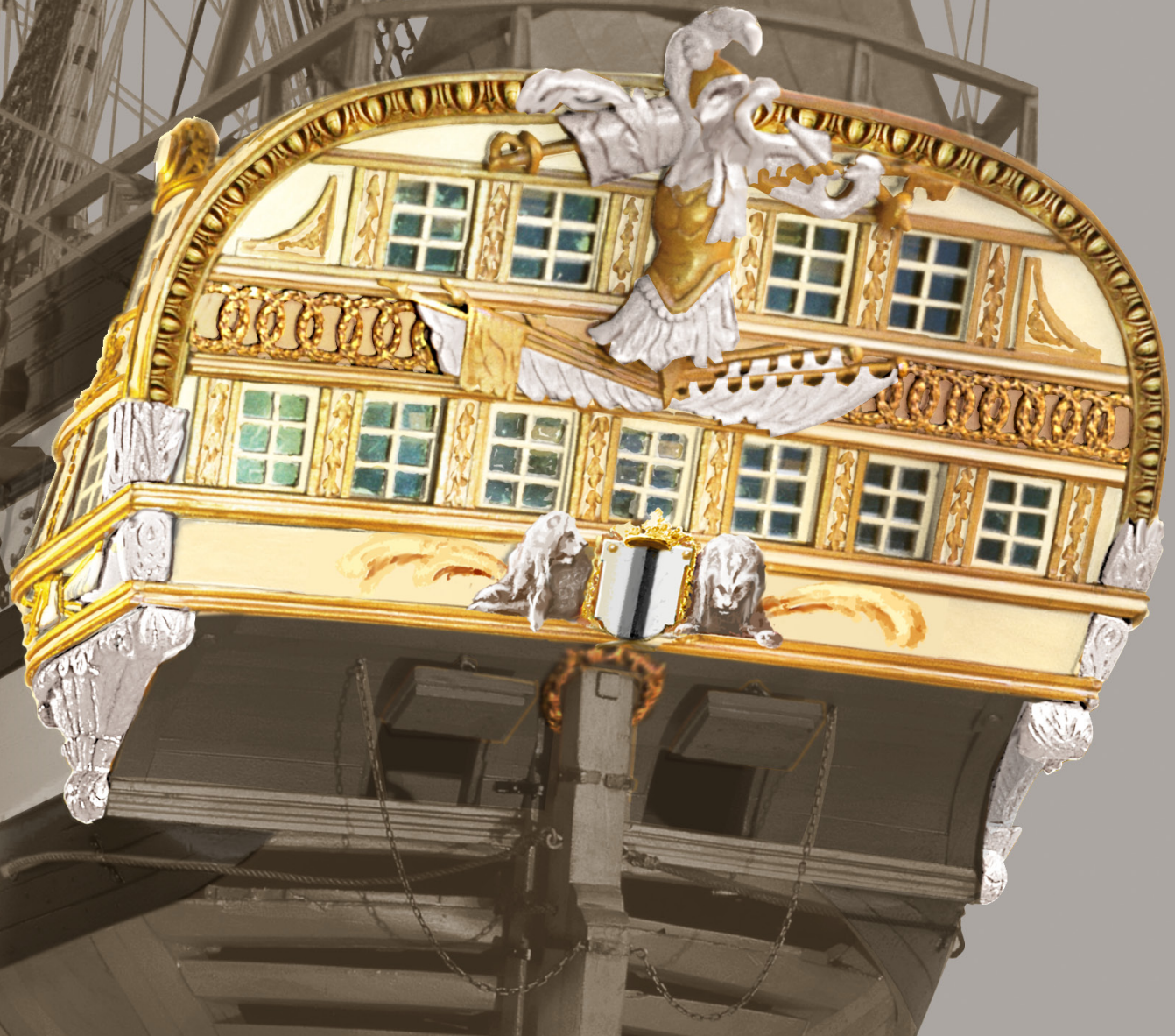
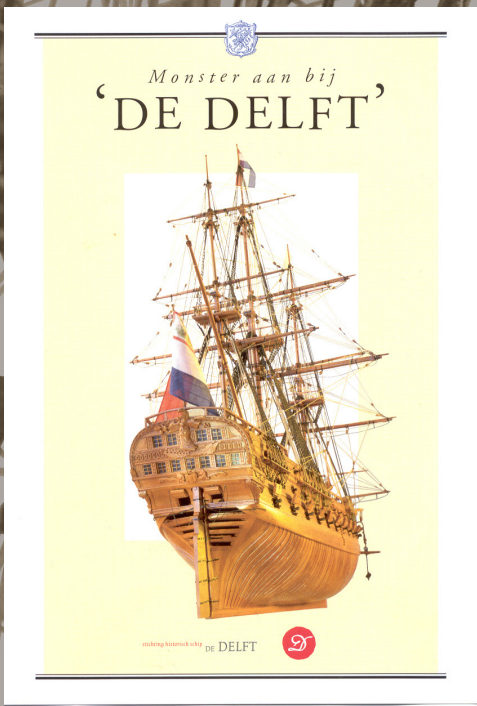
Keerbergen maakte, net als sommige van zijn collega's, in zijn ontwerpen graag gebruik van muziekinstrumenten. Wanneer het een opdracht voor de Admiraliteit betrof waren dat geen violen maar oorlogstrommen en aanvalstrompetten.

Het wapen van Nijmegen met de tweekoppige adelaar is in bescheiden maat en kleur uitgevoerd.

Vorm- en kleurgebruik is geheel in stijl met de neoclassicistische opvattingen aangaande architectuur en interieurs: uitgewogen en symmetrisch, met verwijzingen naar de klassieke oudheid. We zien gouden en witte decoraties op lichte achtergronden met zeer terughoudend kleurgebruik.

Kenmerkend voor die tijd is ook dat wat we nu kitsch zouden noemen: veel imitatiegoud en imitatiemarmer. Als het er maar rijk en voornaam uitzag!

Men lijkt uitsluitend opvallende kleuren te gebruiken als er heraldische aanleiding toe is. Grotere ornamenten zijn wit als marmer, net als "dragende" consoles.

Plaatwerk is crème en kleinere delen zijn bij uitzondering zwart als dat het bovenliggend fijn lofwerk moet accentueren. Kleinere lofwerk is goud(kleurig)

Vertaald naar de het kleurgebruik op het hek van de Delft betekent dit het volgende:

- Achtergrondpanelen en raamwerk: crèmekleurig
- Consoles onder de eierlijst, het wulf en de galderij (veel gelijkenis met de console onder het Stevenskerk-orgel): wit marmer
- Het grote beeldwerk met de schilden en pluimen, tevens de vlaggen: wit marmer
- De leeuwen weerszijde het wapenschild (niet heraldisch 'klimmend' uitgebeeld dus niet verplicht 'keel'):
wit marmer - of eventueel rood marmer als compromis?
NB.: Als Keerbergen de leeuwen felrood had moeten verven is het de vraag of hij ze zo opvallend groot had ontworpen.
- Klein beeldsnijwerk en accenten op het marmer: goud
- Panelen tussen de ramen: gouden eikenbladeren op een crèmekleurige ondergrond, gouden verticale biezen aan weerszijde

Toelichting bij Vooijs' scheepsmodel in kleuren

Het kuras heb ik goud gemaakt om het grote witte stuk wat meer definitie te geven. Dat is eigen interpretatie want het komt niet terug in Keerbergen's orgelombouw. Wel is bekend dat de Admiraliteit op de Maze van mening was dat het strijdlustige beeldwerk van grote afstand te herkennen moest zijn en een goudkleurig kuras valt op. De vlag die ik goud heb gekleurd lijkt in de originele tekening een vage indicatie voor een afbeelding te bevatten.

Als dat een heraldisch figuur zou voorstellen, zoals het generaliteitswapen, dan zou die vlag wellicht in de correcte kleuren moeten worden weergegeven.

Voor het paneel met de wapens en de trommel op de zijkant geldt dezelfde opzet: Grote objecten van marmer en kleinere objecten van goud op een crèmekleurige ondergrond.

De terughoudendheid in kleurgebruik zorgt ervoor dat het geheel ondanks de uitbundige sierelementen toch een esthetische uitstraling heeft. Zie de visualisatie op pagina 18, een ingekleurde versie van het hek op Vooijs' model van het schip.

toelichting: Het leeuwenornament heb ik uit de originele tekening gekopieerd omdat Vooijs' beelsnijwerk nogal grof was. Hetzelfde geldt voor de eierlijst. Die vindt hier zijn oorsprong uit de foto van het orgel. Ook bij het grote beeldwerk is te zien dat Vooij's interesse vooral ligt bij de scheepsbouwtechniek: er missen wat details in de toegevoegde sloopssier.

De afbeeldingen rechts tonen een aantal varianten met meer donkere achtergrondpanelen die het contrast verhogen. De onderste draagt het wapen met rode leeuwen. De versie op de rechterpagina heeft zelfs Pruisisch blauw als achtergrond. Blauw was in de 17e eeuw erg kostbaar omdat het pigment afkomstig was van de halfedelsteen lapis lazuli. In de 18e eeuw kon de kleur Pruisisch Blauw worden vervaardigd met behulp van ijzeroxiden en werd het minder duur. Bij beschrijvingen van schepen uit de 18e eeuw wordt de kleur meermaals genoemd.

Het zijn mogelijkheden waar de admiraliteit voor gekozen zou kunnen hebben, maar het is duidelijk te zien dat deze opties steeds verder afdwalen van de rustige compositie van "Keerbergen's" orgelombouw in de Stevenskerk.

Wat opvalt is dat de bovenspiegel van de eerste reconstructie niet beantwoordt aan de algemeen geldende voorstelling van van dit historische zeilschip. Geen dramatisch donkerkleurig beeldhouwwerk en heraldiek op zwaar donker eikenhout, zoals op de bekende 17e-eeuwse schilderijen van bijvoorbeeld (vader en zoon) Van de Velde. Deze neoclassicistische sloopssier oogt daarentegen licht en meer eh.... sierlijk.

Overig kleurgebruik

11 Ave Huiden	4
dito op de Boegspriet	1
Mingelen gekookte Lynoly 1 Anker =	96
dito on-gekookte 32 Mingelen	96
Ponden Verff in soorten	70
” Geele Verff	120
” Loot Wit	80
” Meny	60
” Spaans Groen	3
” Swarte Harpuis	100
” Swavel	40
” Roet	550
” Reusel	250
” Plat Loot	150
” Geele Geraffineerde Harpuys	200
” Kleyne Vaatjes Swartzel	170
Ankers Traan	1
Tonnen Teer	14
Spoelpomp en toebehooren	2
Pomp Stokken	1
Pomp Huysen	1
Pomp Emmertjes	2
Pomp Hertjes	2

De afbeelding hiernaast is een klein stukje uit de lijst “Verscheidene Soorten” in het omvangrijke “Cedulle Boek van Behoeftens van Scheepen van Oorlog”. Een cedulleboek is een voorraadboek met wat een oorlogsschip van een bepaalde grootte aan boord moet hebben aan het begin van een reis.

Er ging blijkbaar ook aardig wat verf mee om tijdens de reis onderhoud te kunnen plegen in geval van beschadigingen. Met meer dan 200 man aan boord ontbrak het in rustige perioden niet aan handen...

Wat opvalt zijn de ponden “Swarte Harpuis” (100), “Roet” (550), “Kleine Vaatjes Swartzel” (170). Blijkbaar had het schip erg veel zwart oppervlak dat ondanks slijtage zwart diende te blijven.

Ook “Geele Verff” (gele oker?) is in ruime mate aanwezig, net als “Geele Geraffineerde Harpuys”. Voor de huidgangen tussen de berghouten?

“Spaans Groen” is met 3 pond daarentegen wat weinig voor grotere kwetsbare oppervlakken, dus wellicht bedoeld voor gebruik op de sloepen of, als mengkleur, voor de officiersverblijven.

Het is bekend dat bijna alles op de geschutsdekken van oorlogsschepen rood werd geschilderd. “Meny” (menie) staat bekend als een sterke veelgebruikte rode verf uit die tijd. Zestig ponden lijkt niet veel voor zoveel oppervlak. Anderszijds werden die dekken bewoond door het “mindere” zeevolk, wat het uiterlijk vertoon daarbinnen minder belangrijk zou kunnen maken in de ogen van de Admiraliteit.

Waar op de bovenspiegel pigmenten werden gebruikt die wat mochten kosten - er werd in de 18e eeuw nog steeds een behoorlijk bedrag uitgetrokken voor de toegevoegde sloopssier - werd de rest van het schip verfraaid en beschermd met de meer alledaagse verven en lakken.

Veel verven werden al sinds de prehistorie gemaakt op basis van daarvoor geschikt bevonden soorten aarde, zoals oker. De kleur in oker is het gevolg van de aanwezigheid van ijzeroxiden. Met deze basisgrondstof kunnen dekkende en kleurvaste verven worden gemaakt. Oker bestaat in diverse tinten geel, rood, bruin en zelfs blauw. De kleur van deze minerale grondstof kan worden veranderd door verhitting. Daarmee verkrijgt men bijvoorbeeld de roodbruine kleurstof "gebrande oker".

Als watervaste witte verf gebruikte men meestal loodwit. Dit werkte ook uitstekend als beschermende verflaag. Het beschermde ook tegen beestjes, maar zoals we nu weten is de reden daarvan dat loodoxide giftig is. Loodmenie kan onder extreme invloeden verkleuren, zelfs tot zwart!

Bruine conserverende verf werd ook verkregen met behulp van teer, het product van gekookte dennenhars. Dat werd vermengd met lijnzaadolie om het te kunnen verwerken. Het resultaat heet harpuit. Om zwarte verf te krijgen werd "zwartsel" (zeer fijn roet) toegevoegd. Lichter maken deed men door toevoeging van traan (walvisolie) en/of zwavel.

Volgens de Franse maritieme schrijver en onderzoeker Jean Boudriot werden gedurende de laatste decennia van de 18e eeuw deze kleuren als volgt gebruikt, op nagenoeg alle Europese oorlogsschepen:

Rode oker voor bijna alles op de geschutsdekken. Zwart voor de berghouten, de jufferblokken en het ijzerwerk. Ook de bovenste huidgangen werden vaak zwart geschilderd.

Gele of bruine oker voor de huidgangen tussen de berghouten. Ook rode oker werd hiervoor wel gebruikt.

De kleur van de gele oker wordt door Engelse auteurs omschreven als "crème" en door Jean Boudriot als "de kleur van zeemleer".

Het schilderij op pagina 24 is van de hand van Robert Ernest Roe en heet "In the aftermath of battle, captured Dutch ships lie at anchor in Yarmouth".

Dit zijn de in beslag genomen Bataafse schepen zoals de schilder ze heeft gezien en wellicht ter plekke in kleur heeft geschilderd. Veel schilderijen van de zeeslag bij Camperduin laten schepen zien met vooral geel (Engels) en bruin (Bataafs) tussen de zwarte berghouten. De lichtgrijze kleur tussen de berghouten zoals die hier is weergegeven zien we ook op schilderijen van Nederlandse linieschepen van net na 1800. Er lijkt sprake te zijn van een beginnende trend.

Ook het galjoen werd op veel schepen voorzien van aanvullende sier. De uitstekers en de galjoensregels werden met geel of wit geaccentueerd. Ook de "kam" tussen de uitstekers, die begint onder de voeten van de galjoensleeuw, werd weer vaker versierd met snijwerk, zoals dat ook in de 17e eeuw gebeurde. In dat geval zal het bij Keerbergen ongetwijfeld hebben aangesloten bij zijn neo-classicistische ontwerp voor het lofwerk aan de achterzijde.

Boven: De slag bij de Doggersbank, 1781

Links: "The Battle of Camperdown"
een olieverfschilderij van Tomas Whitcombe uit 1798

Wat zien wij op deze schilderijen? Linienschepen met een witte galjoensleeuw op de scheg?

Het zou een overgangsfase kunnen zijn tussen de traditionele gouden leeuwen en de meer op de naam van het schip gebaseerde sculpturen die rond 1800 in zwang raakten. Daarbij waren ook veel figuren die wit marmer nabootsten.

